

Végső út a Házsongárdba

BÚCSÚ SZABÓ T. ATTILÁTÓL

1987. március harmadikán az esti, éjszakai órákban izgatott hangú, elakadó hangú telefonok hozták, vitték a Kolozsvárról érkezett, megdöbbentő hírt: meghalt Szabó T. Attila. Hirtelen és váratlanul, tragikus gyorsasággal tört rá a szívhalál a város egyik utcáján, éppen akkor, amikor rendes szokása szerint — az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár kéziratának egy részletével a táskájában — a szótári munkaközösség megbeszélésére siett. Januárban múlt 81 éves. Józan, hideg fejjel gondolkozva valójában azt kellene mondanunk: szép kort ért meg. És mégis, mindenki, aki egy kicsit is ismeri életét, életművét, mélyen elkeseredve mondhatja: soha váratlanabb, időnap előtt érkező halált, mint az övé. Nemcsak teljes testi és szellemi frissessége volt az, ami elaltatta bennünk az életkora miatti aggodást, hanem a szorongó drukkolás is ott munkált lelkünkben: bárcsak sikerülne betetőznie a nagy vállalkozást, befejeznie a Szótörténeti Tár tíz kötetre tervezett, egész Európában páratlanul ígérkező hatalmas alkotást, melynek nagyszerűségéről az eddig megjelent négy kötet mindnyájunkat meggyőzött. Mi lesz a mű sorsa? Van-e remény a befejezésére? Vagy megszületik a sok torzót látott magyar nyelvtudomány legnagyobb torzója?

De nemcsak a mű sorsáról van szó. Szabó T. Attila már régóta szimbólum volt minden erdélyi és itthoni magyar számára: a humánus, a munka, a nyelv megtartó erejébe vetett hit szimbóluma, a nyelv- és néptörténeti értékek gyökereibe való kapaszkodás szimbóluma a túlélés reményében. Vele nemcsak az erdélyi, hanem az egész magyar nyelvtudomány legnagyobb személyisége távozott sorainkból.

*

Egyik — még ezután megjelenendő — írásában ezt vallja magáról: „1906. január 12-én születtem a Nagy-Küküllő megyei Fehéregyházán, abban a faluban, ahol utoljára látták Petőfi Sándort. Másfél éves koromban elvesztettem édesapámat, és édesanyám öt gyermekével idegenből a család fészkébe, Dése költözött vissza. Nehéz élet kezdődött számára, számunkra Désen, mikor a nagy családot özvegy édesanyámnak felekezeti tanítónői fizetéséből kellett fenntartania. Tisztes szegénységben nevelkedtünk. Magam a VI. gimnáziumig bezáróan Désen folytattam, majd a kolozsvári Református Kollégiumban fejeztem be középiskolai tanulmányaimat. Az érettségi után a Kolozsvári Református Teológiát végeztem el úgy, hogy a III. évben ösztöndíjjal a skóciai Edinburgh és St. Andrews egyetemén hallgattam a teológiai előadásokat. A teológiai tanulmányok befejezése után a kolozsvári román egyetemen szereztem tanári képesítést. Először 1930-tól a Nagyenyedi Bethlen Kollégium Tanítóképzőjében, majd — egyévi állástalanság közbeiktatásával — a Zilahai Református Wesselényi Kollégiumban helyettes tanárként működtem. Mint-hogy még teológus koromban Kelemen Lajos tanítványaként a levéltári kutatás bővítetébe estem, felhagyva a tanári munkával, 1936 márciusától tanárom mellett az Erdélyi Múzeum levéltárosa lettem. 1940 őszén az egyetemi tanári

kinevezés szervezetenként ugyan elszakított a levéltártól, de mindmáig megrögzött levéltári kutató maradtam. Az 1944. évet követő főhatalomváltás után továbbra is Kolozsvárt, az egyetemen teljesítettem kötelességemet. A sztálinizmus idején 1951—1953 között — minden indoklás nélkül — eltávolítottak az egyetemről, nyilván előbb azért, mert nem voltam hajlandó elfogadni és előadásaimba bedolgozni Marx, majd Sztálin nyelvtudományi tételeit. Két évig akkordmunkásként nehéz anyagi és lelki körülmények között az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében dolgoztam. Az egyetemre való visszahívásom utánról 1971-ben történt nyugdíjazásomig az egyetemen továbbra is a nyelvés nyelvjárástörténet előadása volt a feladatomban...” (Életemről, munkásságomról. Előadás 1986. okt. 29-én Debrecenben, a díszdoktorrá avatáskor: 2—3.)

E hihetetlenül szerény, puritán életfelfogásra valló szavak elfedik azt a tényét, hogy Szabó T. Attila szinte egymagában szervezte meg az erdélyi magyar nyelvtudomány minden területét a két világháború között. Mert hiába voltak a százados nagy tudományos teljesítmények, Heltai Gáspár 16. századi nyomdájától Geleji Katona István XVII. századi nyelvtanírón, Misztótfalusi Kis Miklóson, Gyarmathi Sámuelen, Kriza Jánoson át: a harmincas évek feladatainak megoldásában ők nem segíthettek. Kevésnek bizonyult az is, amit az 1872-ben Kolozsváron megalapított magyar egyetem nyelvész vagy irodalmár tudósai hagyományoztak, bár Imre Sándor, Szinnyei József, Zolnai Gyula, Horger Antal, Erdélyi Lajos életműve jelentős teljesítménye a magyar nyelvtudománynak; a helyi, erdélyi magyar nyelv kutatásának, művelésének kérdéseit helyben kellett megoldani.

Szabó T. Attila *Az erdélyi magyar nyelvtudomány kérdései* című összegező áttekintésében így írt a maga ifjúkorának erdélyi nyelvészeti feladatairól: „... a különleges magyar táji — nyelvtudományi feladatoknak nemhogy elvégzése, de még csak fel sem ismerése állapotában érte meg Erdély magyarsága 1919 májusában a kolozsvári egyetemnek a román állam által való átvetelét. Ennek következményeként az egyetem hivatalos nyelve a román lett, a magyar nyelvű előadások egyetlen osztatlan tanszék keretében is csak 1921-ben kezdődtek meg. Minthogy az egyetlen tanszékre kinevezett tanár, dr. Kristóf György személyében irodalomtörténész került, a magyar nyelvtudományt tekintve ismét olyan helyzet teremtődött, mint a kolozsvári egyetem 1872. évi alapítása idején.” (MTA I. Oszt. Közl. 31, 1979:11.) — Az évekig tartó bennultság után nem is annyira az egyetem, mint inkább a református kollégium tanáraként dolgozó Csűrű Bálint körül kezdett kibontakozni a helyi magyar nyelvészet kérdéseivel foglalkozó kis tanítványi gárda. Csűrű nemcsak a Szamosháti Szótár összeállításán dolgozott — mikor nem akadályozták szatmári utazásaiban —, hanem élén járt a nyelvművelő munka kibontakoztatásának is. Első tanítványai közt ott volt Szabó T. Attila is, aki nemcsak csángó gyűjtőútjaira kísérte el, hanem az Erdélyi Múzeum folyóiratban megindított nyelvművelő rovatnak is buzgó szerzője, majd rovatvezetője lett. Az ilyen jellegű munkát sohasem tekintette rangján alulinak: a fenyegetett magyar nyelv védelmében haláláig írta magas színvonalú nyelvvédő, ismeretterjesztő tanulmányait.

Csűrű Bálint 1932-ben — elfogadva a debreceni egyetem magyar és finnugor nyelvészeti tanszékére szóló professzori meghívást — Magyarországra települt. „Az ő távozásával mintegy fél évtizedig megszűnt a lehetősége annak, hogy a kolozsvári egyetemen szinte kizárólag irodalomtörténeti oktatásban részesülő magyar szakos hallgatók legalább az egyetem falain kívül kor-

szerű magyar nyelvtudományi ismeretekre tegyenek szert. De éppen Csűry távozásával az erdélyi magyar nyelvtudományban jelentkező tátongó űr készítette e sorok íróját (Szabó T. Attilát), hogy a Csűry előadásain szerzett nyelvtudományi ismeretek birtokában, kezdeti kizárólagos történeti és irodalomtörténeti érdeklődésétől elkanyarodva, egyre határozottabban a nyelvtudományi munkálkodás irányába tegyen — legalábbis a maga tudományos munkálkodása szempontjából — döntő lépéseket.” (MTA I. Oszt. Közl. 31, 1979:14.)

Ma már nyugodtan elmondhatjuk, hogy ezek a döntő lépések nemcsak Szabó T. Attila egyéni tudományos pályája szempontjából, hanem az erdélyi magyar nyelvtudomány fejlődése számára is döntő jelentőségűek lettek. Szinte emberfeletti erővel vágott neki a helyi, erdélyi magyar nyelvtudomány sokoldalú megszervezésének, munkatársak kiképzésének, toborzásának, nyelvészeti fórumok, publikációs lehetőségek megteremtésének.

1. *A veszedelmezett magyar nyelv művelése, védelme* állandó feladat lett nemcsak a nyelvészek, hanem irodalmárok, művelődéstörténészek számára is: György Lajos, Császár Károly, Márkos Albert, ifj. Nagy Géza, Molter Károly és mások munkája tette közüggé a harmincas évek második felétől Szabó T. Attila mellett ezt a létfontosságú, a kisebbségi öntudatot segítő munkát.

2. Csűry Bálinttól, kedves mesterétől vette át Szabó T. Attila a helyi, *erdélyi magyar nyelvjárások* kutatásának nagy feladatát. Ehhez először fiatal kutatókat kellett kiképezni. Szabó T. Attila rendszeresen vezetett nyelvjáráskutatóképző szemináriumokat az egyetem magyar hallgatói számára már levéltáros korában is. A legjobb tanítványok Gálffy Mózes és Márton Gyula lettek: ők a későbbiekben mint az egyetem oktatói továbbfejlesztették ezt a munkát, s a kezük alól kinőtt kutatónemzedék az elmúlt évtizedekben talán még a hazainál is magasabbra emelte az erdélyi nyelvjáráskutatás színvonalát: B. Gergely Piroška, Teiszler Pál, Vöő István, Lakó Elemér, Muradin László és mások monográfiái, nyelvjárás-tanulmányai méltán sorakoznak fel mestereik, Szabó T. Attila, Márton Gyula és Gálffy Mózes művei mellé. (A részletekre l. Márton Gyula: *A romániai magyar nyelvjáráskutatás múltja és mai állása*. — Korunk-Évkönyv 1973. 173—93.)

Szabó T. Attila volt az elindítója és megszervezője az *erdélyi magyar nyelvföldrajzi munkálatoknak* is. A nyelvjárások legfontosabb sajátosságainak térképeken való ábrázolása a legmodernebb kutatási eszköz még ma is: plasztikusan mutatja egy-egy szó vagy sajátosság területi elterjedését, helyi változatait. Különösen a teljes sűrűségű kutatóhálózattal készült nyelvjárési atlaszok hasznosak, amelyek minden község adatait tartalmazzák. Vegyes nyelvű lakosság esetén ezek arra is alkalmasak, hogy a terület nyelvi megoszlását dokumentálják. Az első eredmények — Szabó T. Attila szervezésében és szerkesztésében — már 1944-ben napvilágot is láttak. A kutatás a felszabadulás után rendkívül szélesen kibontakozott: elkészült a moldvai magyar csángóság (Szabó T. Attila, Gálffy Mózes, Márton Gyula), majd a Felső-Maros mente, Aranyosszék, a Szilágyság nyelvföldrajzi gyűjtése. Szabó T. Attila tervezete alapján az egész romániai magyarság áttekintő atlaszát, három és fél ezer térkép anyagát egyetlen kutató, Muradin László gyűjtötte össze és dolgozta fel. Felmérhetetlen kára a nyelvtudományunknak, hogy e rendkívül értékes nyelvföldrajzi gyűjtemények — aligha a térképek katonai vonatkozásai miatt — mindeddig nem láthattak napvilágot, csak némi mutatvány jelenhetett meg egyik-másikukból.

3. Másik nagy terve és munkája volt Szabó T. Attilának az *Erdélyi Helynévtörténeti Adattár*. Az Erdélyi Múzeum levéltárába kerülve Kelemen Lajos ha-

tása alatt már a harmincas évek közepétől óriási energiával vetette bele magát az ide vonatkozó levéltári adatok, majd az élőnyelvi anyag gyűjtésébe. Már a munka kezdetén alaposan átgondolt elméleti-módszertani álláspontot alakított ki (A helynévgyűjtés jelentősége és módszere című tanulmányát 1935-ben Sámuel—Kölber-jutalommal tüntették ki). Az utódnevelés szempontjából kiemelkedő munkája a „*Miért és hogyan gyűjtsük a helyneveket?* (1938), illetőleg *A magyar helynévkutatás a XIX. században* (1944). Az e téren végzett fél évszázados gyűjtőmunka eredményeit legutóbb így összegezte: „Erdélyi Helynévtörténeti Adattáramnak 80 dobozában tárolva mintegy 700 000 helynév vár kiadásra. Belőle eddig — a jelenkori helynévanyaggal kiegészítve — csak Nagyenyed, Dés, Zilah, Kolozsvár és Szásznyires helyneveinek monografikus feldolgozása jelent meg, adattárszerűen azonban kisebb-nagyobb terjedelmű kiadványokban a kutatás rendelkezésére áll Kalotaszeg, Gyergyó, a Kolozs megyei Borsa-völgy, a Dobokai- és a Tóki-völgy helynévanyaga.” (*Életutamról, munkásságomról*. 6. Vö. még: MTA I. Oszt. Közl. 31, 1979:27.) — Jó lenne remélni, hogy ez a hatalmas kincs egyszer nyomtatásban is megjelenik. Nemcsak azért, mert belőlük értékes településtörténeti, művelődéstörténeti, gazdaságtörténeti következtetések lennének levonhatók a nyelvészeti haszon mellett, hanem azért is, mert talán a megkutatott levéltárak anyagát újra megváltatni kevesen lesznek képesek, illetőleg keveseknek lesz módjuk.

4. A Szabó T. Attila életművének méltatásakor napjainkban legtöbb szó az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* kérdéseiről esik. Méltán, mert ez a lenyűgöző gazdaságú adattár itthon és külföldön is párját ritkítja. Maga így ír a Tárról: „Néhány kisigényű szójegyzék-közlésem ugyan a 30-as évek végén, a 40-es évek elején már jelezte az erdélyi magyar nyelv múltja és éppen a szótörténet iránti érdeklődésemet, először azonban a Pais-Emlékkönyvben 1956-ban számoltam be az erdélyi magyar nyelv történeti szótára anyaggyűjtéséről és a szerkesztés tervéről. Végül is fél évszázados levéltári gyűjtéssel többmillió anyagot hordtam egybe a Tár szerkesztéséhez. Sajnos, túlságosan későn kínálkozott kiadási lehetőségem e terv valóra váltásához. Az eddig megjelent négy kötet, gondolom, eléggé tájékoztat a vállalkozás mennyiségbeli arányairól és hiánypótló voltáról is. Mindehhez még azt is hozzá kell tennem, hogy magam a Szótörténeti Tárt az erdélyi régiség nyelvét egybefoglaló olyan nagy adattárnak szántam, amelyből nyelvjárástörténeti részlettanulmányok egész sora, sőt az erdélyi történeti nyelvjárási és köznyelvi helyzet teljes képe is megrajzolható.” (*Életutamról, munkásságomról*. 7—8. Vö. MTA I. Oszt. Közl. 31, 1979:27.)

A Tár első kötete 1975-ben jelent meg, és gazdagságával, életszerű anyagával lelkes ovációt váltott ki mindenütt, ahol megismerték. Nemcsak a magyar nyelv történeti fejlődésére kínál soha nem látott bőségű, kilúgozatlan adattárat, hanem lehetővé teszi az együttélő román és szász nyelvvel való kölcsönhatások tanulmányozását is. Az eddig megjelent első négy kötet több mint ötezer oldalon a „*házsongárdi*” címszóig jutott el. A negyedik kötet 1984-ben jelent meg. Az ötödik kötet kézírata csaknem két éve a nyomdában van, várja, hogy szedését elkezdjék. A teljes szótár 10 vagy 11 kötetre rúgna...

Szabó T. Attila életművét a fentiekkel még korántsem merítettük ki. Nemcsak gyűjtötte, hanem szüntelenül vallatta is adatait: tanulmányok százaikat publikálta a nyelvtudomány legkülönbözőbb területein, meg a néprajz, folklór, művelődéstörténet, településtörténet, gazdaságtörténet, irodalomtörténet és tudománytörténet tárgyköreiben. Válogatott tanulmányainak, cikkeinek

gyűjteményét hat nagyszerű kötetben adta ki a Kriterion Kiadó 1970 és 1985 között, csaknem négyezer oldal terjedelemben. Nem is egyszerű tematikus válogatásokról és újramegjelentetésről van szó. A szerző újra átgondolta, kiegészítette, ha kellett szinte újraírta korábbi munkáit, úgy, hogy azok a legfrissebb szakirodalomra is utalnak, ha szükséges. A bennük való könnyebb eligazodást a III. és a VI. kötet végén összegező szó- és tárgymutató könnyíti meg. Szabó T. Attila műveinek bibliográfiáját is megtalálhatjuk itt feleségének, egy életen át hűséges munkatársának, Sz. Csáti Évának összeállításában.

Ilyen hihetetlen intenzitású gyűjtő, kutató, feldolgozó és tudományszervező munka mellett Szabó T. Attilának mindig volt, maradt ideje a családjá, gyermekei, unokái számára vagy barátságok ápolására. Érdekelték munkatársai, tanítványai nem hivatalos, személyes ügyei is, a segítségre szoruló mindig bizalommal fordulhatott hozzá. Hűséges levéllíró volt: hosszú külföldi utazásokra nemigen vállalkozott — módja sem igen volt rá —, de szorgalmas levelezésben állt seregnyi emberrel, szakmai és baráti vonatkozásban egyaránt. Az is köztudomású róla, hogy egészségi állapotát céltudatosan tartotta karban, hogy szellemi erejét fenntartsa. A hétvégeken nagy, gyakran tíz kilométeresnél is hosszabb gyalogtúrákat bonyolított le a Kolozsvár környéki erdők, dombok, völgyek közt. Szerette a természetet, az erdélyi tájat, az embert. Ahogyan őt is szerette mindenki, aki varázslatos, kedves, közvetlen egyéniségét megismerte.

*

Szabó T. Attila állandó, szoros kapcsolatot tartott a magyarországi nyelvtudománnyal, nyelvészekkel. Alkotó tevékenységét elismerve a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választotta.

Külön szoros kapcsolatok fűzték Debrecenhez. Csúry Bálintnak, kedves mesterének Debrecenbe kerülésétől fogva többször megfordult nála. Sőt, 1935-ben Debrecenben szerzett bölcsészdoktori címet „Kéziratos énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI—XIX. században” című értekezésével. Szigorlatoztatói Csúry Bálint, Pap Károly és Szabó Dezső voltak. Átmenetileg társszerkesztője volt a Csúrytól megindított intézeti kiadványsorozatnak, a Magyar Népryelvnek, ahol mind ő maga, mind a kolozsvári egyetem oktatói számos értékes tanulmányt publikáltak.

A fenti dátum fél évszázados fordulójára készülve a Kossuth Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének nevében e sorok írója 1982-ben kezdeményezte, hogy az egyetem tüntesse ki Szabó T. Attilát a „doctor honoris causa” címmel. Az illetékes egyetemi és felsőbb magyar testületek teljes egyetértéssel fogadták a díszdoktori cím adományozásának gondolatát. Nem rajtuk múlt, hogy az aktusra csak majdnem ötéves késéssel, 1986. október 29-én kerülhetett sor. Szabó T. Attilát mélyen meghatotta a Debrecenben iránta megnyilvánuló, feléje áradó tisztelet és szeretet, az alma mater elismerő gesztusa. Nekünk is élmény volt vele együtt lenni: dehogy gondoltuk volna, hogy a sziporkázóan friss szellemű, napi 12 órát dolgozó, életerős tudóssal ez lesz az utolsó találkozásunk!

*

1987. március 7-én a rektor vezette háromtagú delegáció vitte a Kossuth Egyetem koszorúját Szabó T. Attila ravatalára. Nemcsak a mínusz tízfokos, metszően hideg, hózáporokat kergető északi szél csalt könnyeket a szemünkbe.

A temetési szertartás a Farkas utcai (ma Strada Kogalniceanu) fél évezredes református templomban zajlott le. Búcsúbeszédet Jakó Zsigmond, a neves történész és Nagy Jenő, a Szótörténeti Tár munkaközösségének tagja mondott. A koporsót és a koszorúk garmadáját vivő lövontatta halottas kocsi mögött több ezer magyar nyelvésznek nevében B. Gergely Piroska tanszékvezető búcsúzott a szeretett mestertől. Jelen volt a temetésen a Magyar Tudományos Akadémia, a Művelődési Minisztérium képviselője, illetőleg a bukaresti magyar nagykövét és a kolozsvári magyar főkonzul is.

A házsongárdi temetőről méltán írják az útikönyvek, hogy Európa legszebb fekvésű sírkertjeinek egyike. A helybeli és az oda látogató magyarok mégsem csak ezért keresik fel, hanem mert a magyar művelődéstörténet legnagyobbjainak neveit olvashatjuk a régi és újabb sírköveken. Apáczai Csere János, Szenczi Molnár Albert, Jósika Miklós, Brassai Sámuel, Misztótfalusi Kis Miklós, Kriza János és sok más írónk, költőnk, tudósunk síremléke után mostantól fogva egy újabb sírhalmot is látogatnunk kell ott: a Szabó T. Attiláét.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Szabó T. Attila koporsójánál

Országunk magyar tudományművelői, a pályatársak és a barátok nevében megrendülten búcsúzom Szabó T. Attilától. Sok évtizedes közös munka után mindnyájan elárvultan állunk koporsója mellett.

A villámcsapásszerű halál azonban csak töretlen szálfalakját dönthette le, csak az igaz barátot és nemzedékek tanítómesterét ragadhatta el körülökből, de a tudós életművén és az ember példáján az elmúlásnak sem lehet hatalma. Ez már elidegeníthetetlen, közös kincse a magyar tudománynak és mindenkori művelőinek.

Szabó T. Attila, hirtelen távozása ellenére, lezárt életművet, kacskaringós kitérők nélküli nyílegyenes, példás életutat hagyott reánk. Tudományos munkáit legmagasabb szakmai igényesség és szilárd erkölcsi tartás avatja a nyelvészet, a történelem és a néprajz megbízható, maradandó értékeivé. Eredményeivel megörökítette nevét e tudományszakok történetében. Életének és munkásságának azonban számunkra külön üzenete is van, és ezt mostani búcsúzásunkkor jól emlékezetünkbe kell vésnünk.

Amikor monumentális főművének, a Szótörténeti Tárnak nekivágott, csak ön maga erejére hagyatkozva, ugyanúgy a kishitűség és a kilátástalanság köde ülte meg a lelkeket, mint manapság. Akkor is legtöbbször előtt a nehézségek előli megfutamodás látszott az egyetlen járható útnak. Szabó T. Attila azonban azt vallotta és hirdette, hogy tudományosságunk hagyományai minden valamirevaló kutatót helytállásra köteleznek. Személyes példájával visszaadta az önerőnkben való hitet, és ezzel új fellendülés elindítója lett kutatásunkban, mert kézzelfoghatóan bebizonyította: mostoha körülmények között is születhetnek nagyszabású tudományos teljesítmények, minthogy ezeknek minden időben maga a kutató ember a legfontosabb tényezője.

A temetésen elhangzott búcsúztatók magnóról leírt szövege.